

HISTORISME EN CHRISTENDOM.

Voordrag gehou voor die Vierde Suid-Afrikaanse Kongres vir Filosofie, Pretoria 3-8 Februarie 1958.¹⁾

A. Die Begrip HISTORISME.

Wanneer 'n mens 'n poging aanwend om presies te formuleer wat jy onder die begrip *Historisme* verstaan of moet verstaan, vind jy baie gou uit dat daar alles behalwe eenstemmigheid by die verskillende navorsers te vinde is. Die begrip is—sover bekend—vir die eerste keer in 1839 gebruik²⁾ en sedertdien word dit almeer gebruik. Gedurende die 19de eeu is die gebruik van die term taamlik min en sporadies, maar vanaf die begin van ons eeu, en veral deur die werk van Ernst Troeltsch, word dit 'n algemeen gebruikte term. Die gebruik van die term het soms die waarde van 'n lofprysing, dan weer van 'n skelterm; vir die een geld dit as die ware, egte wetenskaplikheid, vir die ander juis as die teenoorgestelde. Karl Heussi³⁾ onderskei in 1932 soveel betekenis van die term dat hy 'n poging aanwend om dit in groepe in te deel. In 'n groot mate bestaan hierdie toestand vandag nog voort.

Wat die verwarring nog groter maak, is dat die term feitlik in elke vakgebied van die geesteswetenskappe aangewend word en hiervolgens allerlei nuanseringe aanneem. Al na gelang 'n skrywer uit die psigologie, filosofie, teologie, geskiedswetenskap en wat nog meer sake benader, verskil die betekenis van die term. Ten spyte van die feit dat die woord waarskynlik op 'n ander as die geskiedswetenskaplike terrein begin sirkuleer het,⁴⁾ en op al die verskillende terreine aangetref word, staan dit tog vas dat ons met die term *Historisme* in die eerste plek en baie fundamenteel in die probleme van die geskiedeniswetenskap, meer spesifiek die filosofie van die geskiedenis staan.

Met die oog op hierdie voordrag wil ek hier vasstel dat ek nie soos sommige skrywers⁵⁾ die hele geskiedeniswetenskaplike problematiek onder die term *Historisme* wil betrek nie, maar 'n bepaalde lewensopvatting daaronder verstaan. Die geskiedenis speel wel 'n uiters belangrike rol in hierdie lewensopvatting, maar die verhouding is eintlik so dat uit die historistiese lewensopvatting 'n bepaalde geskiedenisfilosofie, maar ook 'n teologie, staatsfilosofie en so meer vloei.

¹⁾ Hierdie artikel verskil van die oorspronklike voordrag alleen in so verre ek redaksionele wysigings moes aanbring en enkele verduidelikende stukkie ingevoeg het. Geen wesenlike verandering is gemaak of nuwe probleme en aspekte aangesny nie.

²⁾ Professor Dr. PAUL KIRN, *Einführung in die Geschichtswissenschaft*, Walter de Gruyter & Co., Berlin, 2. Aufl., 1952 (Sammlung Göschen Band 270), p. 77.

³⁾ KARL HEUSSI, *Die Krisis des Historismus*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1932.

⁴⁾ HEUSSI, o.c., p. 3 sq.

⁵⁾ Bv. K. KUYPERS, E.N.S.I.E., p. 163 sqq.; FRIEDRICH MEINECKE, *Die Entstehung des Historismus*, 2 Bde., Verlag R. Oldenbourg, München und Berlin, 1936; Do., *Aphorismen und Skizzen zur Geschichte*, K. F. Köhler Verlag, Stuttgart, s.j.

Om 'n wêreldbeskouing en 'n lewensopvatting te definieer, is haas onmoontlik. 'n Mens maak die definisie óf so wyd dat dit niksseggend is nie, óf so presies dat dit nie wyd genoeg is nie. 'n Wêreldbeskouing en lewensopvatting het so 'n sterk persoonlike element dat ons altyd 'n byna oneindige skakering van samestellende elemente en variërende beklemtoning kan onderskei. Ek gaan daarom eers 'n paar omskrywings van die historisme deur die grootste figure op hierdie gebied aanhaal en daarna probeer om die wesenlike elemente van die historisme kortliks uiteen te sit.

Vir *Wilhelm Dilthey* het geskiedenis wesenlik met die mens te doene. Dit is egter nie net die verhaal van die mens in die verlede nie, maar „was der Mensch sei, sagt ihm nur seine Geschichte.“⁶⁾ Alles wat die mens betref, moet gesien word in sy historiese wording, wat die „Relativität jeder Art von Glauben“⁷⁾ beteken, waardeur kragte vrykom vir die take van die hede. „Alles Geschichtliche ist relativ; halten wir es im Bewusstsein zusammen, so scheint darin eine geheime Wirkung von Auflösung, Skeptizismus, kraftloser Subjektivität zu sein. So entsteht das Problem, das diese Epoche aufgibt. Die Relativitäten müssen mit der Allgemeingültigkeit in einen tieferen Zusammenhang gebracht werden. Das mitfühlende Verstehen alles Vergangenen muss zu einer Kraft werden, das Künftige zu gestalten“.⁸⁾

Ernst Troeltsch reken dat een van die belangrikste, fundamentele kenmerke van die moderne tyd die reslose historisering van alle menslike dinge is. „'Historismus' bedeutet . . . die Historisierung unseres ganzen Wissens und Empfindens der geistigen Welt, wie sie im Laufe des neunzehnten Jahrhunderts geworden ist. Wir sehen hier alles in Flusse des Werdens, in der endlosen und immer neuen Individualisierung, in der Bestimmtheit durch Vergangenes und in der Richtung auf unerkanntes Zukünftiges. Staat, Recht, Moral, Religion, Kunst sind in den Flusz des historischen Werdens aufgelöst und uns überall nur als Bestandteil geschichtlicher Entwicklungen verständlich. Das festigt auf der einen Seite den Sinn für die Wurzelung alles Zufälligen und Persönlichen in groszen, breiten, überindividuellen Zusammenhängen und führt jeder Gegenwart die Kräfte der Vergangenheit zu. Aber es erschüttert auf der anderen Seite alle ewigen Wahrheiten, seien sie kirchlich-supranaturaler und darum von der höchsten autoritativen Art, seien es ewige Vernunftwahrheiten und rationale Konstruktionen von Staat, Recht, Gesellschaft,

⁶⁾ WILHELM DILTHEY, *Ges. Schriften*, Bd. 8, p. 224, aangehaal deur Dr. ERICH FULLING, „Der Historismus in christlicher Sicht“, *Zeitschrift für systematische Theologie*, 22. Jhrg., 1. Vierteljahrsheft, p. 274 sq.

⁷⁾ WILHELM DILTHEY, *Ges. Schriften*, Bd. 7, p. 290, aangehaal deur FULLING, idem.

⁸⁾ WILHELM DILTHEY, *Ges. Schriften*, Bd. 8, p. 166. Cf. vir voortsetting van Dilthey se gedagte-wêreld b.v. MARTIN HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Halle a.d. S., 2. Aufl. 1929; JOSE ORTEGA Y GASSET, „Historie als systeem“ in *Bespiegelungen over Leven en Denken, Historie en Techniek*, Ingeleid en vertaald door Dr. G. J. Geers, H. P. Leopolds Uitgeversmij N.V., 'sGravenhage, 1951.

Religion und Sittlichkeit, seien es staatliche Erziehungszwänge, die sich auf weltliche Autorität und ihre herrschende Form beziehen. Der Historismus in dieser Sinne ist die erstliche Durchdringung aller Winkel der geistigen Welt mit vergleichendem und entwicklungsgeschichtlich beziehendem Denken, die eigentümlich moderne Denkform gegenüber der geistigen Welt, die von den antiken und mittelalterlichen, ja auch der aufgeklärt-rationalen Denkweise sich grundsätzlich unterscheidet. Das gesigte Leben ist nicht mehr Teilhaber an überirdischen und übersinnlichen, festen, unveränderlichen Wahrheiten, auch nicht mehr Erhellung der allgemeinmenschlichen Vernunft- und Commonsense-Wahrheiten gegenüber den Irrungen des Aberglaubens und der Phantastik, nicht mehr die Erforschung des Naturrechts und ein darauf begründeter Umbau von Staat und Gesellschaft, sondern es ist ein kontinuierlicher, aber stets sich verändernder Lebensstrom, in dem sich stets nur vorübergehende, den Schein der Dauer und Eigenexistenz vortäuschende Wirbel bilden. Das sind dann die jeweiligen grösseren oder kleineren individuellen historischen Gebilde, die sich der geschichtlichen Selbsterkenntnis mit soviel Liebe und Hingebung als Mutterboden des eigenen Daseins erweisen, aber bei jeder Uberschau von höher genommenen Augpunkt aus als treibende, sich bildende und wieder auflösende Erzeugnisse des Stromes darstellen. Der tiefere innere Zusammenhang dieses Stromes selbst mit den bewegenden und in Einzelfalle formenden geistigen Kräften bleibt dabei dunkel, da die Historie ebenso wie die Naturwissenschaften den Zusammenhang mit der Philosophie grundsätzlich gelöst hat und autonom mit eigenen Mitteln das Werden und seine Gebilde erforschen will.⁹⁾

Friedrich Meinecke beweert: „Der Kern des Historismus besteht in der Ersetzung einer generalisierenden Betrachtung geschichtlich-menschlicher Kräfte durch eine individualisierende Betrachtung.“¹⁰⁾ Egter, „... entwickelnde und individualisierende Denkweise gehören unmittelbar zusammen. Im Wesem der Individualität, der des Einzelmenschen wie der ideellen und realen Kollektivgebilde, liegt es, dass sie sich nur durch Entwicklung offenbart“.¹¹⁾ Hierdie historistiese benaderingswyse van die mens en alle menslike dinge beskou Meinecke as een van die grootste geestelike revolusies wat die Westerse denke beleef het; trouens, waar die Duitsers die grootste werk in hierdie verband gedoen het, is daar net een prestasie van die Duitse gees wat hiermee gelykgestel kan word en dit is die Kerkhervorming. Nog radikaler is Benedetto Croce wanneer hy sê „dass das Leben und die Wirklichkeit Geschichte sind und nichts anderes als Geschichte.“¹²⁾

⁹⁾ ERNST TROELTSCH, *Neue Rundschau*, Bd. 33, 1, 22, p. 573 sq, aangehaal in Dr. FRITS WAGNER, *Geschichtswissenschaft*, Verlag Karl Alber, Freiburg München, 1951, p. 360 sq.

¹⁰⁾ FRIEDRICH MEINECKE, *Die Entstehung des Historismus*, 1 Bd., p. 2.

¹¹⁾ Idem, p. 5.

¹²⁾ BENEDETTO CROCE, *Die Geschichte als Gedanke und Tat*, Bern, 1944, p. 107.

Met hierdie paar aanhalinge, wat na willekeur vermeerder kan word, wil ons volstaan en voortgaan met 'n sistematiese karakterisering van die historisme.¹³⁾

1. *Die primaat van die individuele*: Die historiese gegewene is altyd individueel van aard. Dit beteken nie dat die historisme die individuele mens juis voorop stel nie; net so goed, miskien selfs nog meer as die individuele mens, staan ook kollektiewe eenhede soos volk, staat, kultuur ens. in die sentrum van die belangstelling. Hierdie klemtoon op kollektiewe eenhede is byna vanselfsprekend as ons dink aan die invloed wat Herder en Hegel gehad het in die vorming van die historistiese visie. Wanneer ons sê dat die historiese gegewene individueel van aard is, beteken dit dat ons geen historiese eenheid kan benader met vooropgesette, algemeen geldige idees, beginsels of wette nie. Elke historiese eenheid is besonder van aard: By die individuele mens het ons te make met 'n heel besondere persoonlikheid, waarin ons baie kan onderskei wat ooreenstem met 'n algemene patroon van die bepaalde tyd of van die mensheid in die algemeen, maar wat tog in die laaste instansie onreduseerbaar na algemene patrone is. Dieselfde geld ook vir kollektiewe eenhede soos volk en staat. Dit is wel waar dat elke besondere eenheid in 'n groter geheel ingebed is—die individuele mens in 'n gemeenskap en volk, die volk in 'n groter kultuureenheid en so meer—, maar juis hierdie ingebedheid toon ons die individualiteit van die historiese eenheid, want elke individuele mens, volk, staat, kultuur ens, verkeer steeds in 'n heel besondere situasie, vasgeweef aan ander eenhede, bepaal deur besondere gebeurtenisse, op so 'n wyse dat daar geen tweede individu of gebeurtenis is wat presies dieselfde beeld vertoon nie.

Hierdie primêre stelling van die individuele verhoed die historis nie om na algemene beginsels of wette te soek nie. Die historis is ook allermens tot die verlede beperk. Die idealistiese agtergrond, asook die positivistiese elemente wat tot die vorming van die historisme bygedra het, maak die deur oop vir die soek na algemene beginsels; en daarmee saam kan die historis ook iets sê oor hede en toekoms. Die voorwaarde is egter steeds dat hierdie werk voortvloei uit die noukeurige betragting van die individuele groothede; die beginsels word afgelei en nie vooropgestel nie.

Oppervlakkig mag dit met die eerste kennismaking klink asof hier nogal 'n ooreenkoms met die beskouings van die Aufklärung bestaan. Die direk teenoorgestelde is juis die waarheid. Die Aufklärung lê wel geweldige klem op die individu, maar vir die Aufklärung is juis die individuele mens in die sentrum en is die ingeskakeldheid van die individuele mens in groter gehele op die agtergrond; buitendien is die

¹³⁾Cf. hiervoor die reeds aangehaalde werke, maar veral FULLING, o.c.

individu van die Aufklärung steeds die draer van of deelhebber aan—hoe 'n mens dit ook al wil stel—die ewige, onveranderlike, algemeen menslike en algemeen geldige rede, waardes, natuurlike godsdiens en so meer. En hierdie algemene is juis die wesenlike van die mens en sy kultuur. Hierteenoor is vir die historisme elke individuele mens, maar ook elke waarde, die rede en die godsdiens, alles historiese eenhede, en alleen wesenlik te kenne wanneer dit in sy besonderheid gesien word.

Die beklemtoning van die individuele het 'n rykdom in verlede en hede ontsluit soos geen ander benaderingswyse van die geskiedenis ooit kon doen nie. Dit het ons ook geleer om waardering te hê vir elke historiese grootheid op sigself. Om hierdie redes kan ons ook sê dat die historistiese benaderingswyse minder abstrak, meer realisties en meer werklikheidsgetrou as die idealisme of rasionalisme is. Dit is soveel te meer so omdat die beklemtoning van die individuele ook die geleentheid gee om die irrasionele, die slegte en toevallige sy behoorlike plek in die geskiedenis te gee.

2. *Die dinamiese in die geskiedenis*: Tot die wese van die individuele behoort ook verandering. Hier staan die historisme teenoor die naturalisme. Indien ons lg. definieer as „die Weltanschauung, der die Natur letzten Grund des Seienden und höchste Norm des Sollens bedeutet, die jedes Von-Der-Natur wegstreben in 'höhere Sphären' als Irrtum oder Verirrung ablehnt,“¹⁴⁾ dan beteken historisme „in Gegensatz zu Naturalismus eine Weltanschauung, die den Menschen, seine Geistesentwicklung und seine Kulturschöpfungen in den Mittelpunkt stellt, nicht die Natur.“¹⁵⁾ Hierdie sentraalstelling van die mens beteken dat groot klem val op die mens as handelende, skeppende wese. Wanneer ons met die mens te doene het, het ons wesenlik te doene met vrye beslissing, handeling, afbreek en opbou—in een woord: verandering deur vrye keuse. Hierdie vryheid kan deur verskillende denkers verskillend gesien word en die meeste begrens die vryheid van die mens deur dit op die een of ander wyse te bind aan God of aan 'n hoër sedelike mag. Maar of en in watter mate die vryheid van die mens ook al begrens word, dit bly as fundamentele feit staan. Die gedurige verandering word ook verskillend gesien: Erich Rothacker¹⁶⁾ het vir ons op meesterlike wyse aangetoon hoe 'n verskuilde metafisika lê in die terme wat gekies word om hierdie verandering te formuleer. Ons vind dan ook uiteenlopende formulerings, wat verskil volgens hierdie „Kryptometaphysik“ (Rothacker) van die bepaalde denker. Die drie belangrikste denkstrukture wat op die agtergrond lê, hoewel nie een van die drie as sodanig en volledig aanvaar word nie en aldrie dikwels deurmekaar lê, is die Christelike geskiedbeskouing,

¹⁴⁾PAUL KIRN, o.c., p. 79 sq.

¹⁵⁾Idem, p. 77.

¹⁶⁾ERICH ROTHACKER, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 2 .Aufl., Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1930.

die dialektiek van Hegel en die evolusionisme. Fundamenteel is egter die volgende:

(i) Dat elke historiese grootheid in 'n gedurige staat van verandering, van kom en gaan, ontstaan en vergaan verkeer;

(ii) dat ons hierdie gedurige verandering alleen in kategorië van wording kan formuleer en nooit in kategorië van syn nie;

(iii) dat die bloot horisontale, optimistiese vooruitgangsbekouing van die Aufklärung nie opgaan nie;

(iv) dat hierdie gedurige verandering liniêr verloop. Of ons hierdie liniêre verloop reglynig of krom en skeef of spiraalvormig moet sien, wissel van denker tot denker. Wisselend is ook die opinies of hierdie liniêre gang gelykmatig as 'n „stroom”, 'n „ontwikkeling”, 'n „vrye ontvouing” verloop, en of dit sprongsgewyse deur die werk van die genie of van revolusies verloop. Die liniêre gang stuur volgens sommige op 'n bepaalde doel af—Karl Marx: die universele, klasselose maatskappy bewerk deur die revolusie van die proletariaat; Ernst Troeltsch: 'n universele kultuursintese gedra deur hoogste sedelike waardes; Oswald Spengler: die noodwendige ondergang van die Westerse, maar implisiet ook van elke kultuur; Arnold Toynbee: die universele broederskap gegrond op die liefde van God—; volgens andere mag daar so 'n doel wees, maar dit kan nie wetenskaplik aangetoon word nie, sodat al wat ons oorhou, die blote verloop van die geskiedenis uit die verlede oor die hede na die toekoms het (Burckhardt). Maar hoe dit ook al sy, ten spyte van die pogings van mense soos Nietzsche was die geskiedenisbepooring van die Westerse mens sedert Augustinus nog nooit iets anders as liniêr nie.

(v) dat ons hierdie gedurige verandering, asook die individuele van die historiese eenhede, alleen „von innen her” (Meinecke) kan verstaan; d.w.s. ons kan nie met 'n vooropgestelde skema van veranderinge die geskiedenis nader nie, maar moet elke verandering uit sigself verstaan. Hier, terloops, blyk dit waarom ons so 'n noue aanraking tussen historisme en psigologie vind.

3. *Relativisme*: Historisme en relativisme is al dermate aan mekaar verbind dat dit in ons denkwêreld al byna sinonieme geword het.¹⁷⁾ Hierdie relativisme is wesenlik van die historisme en is duidelik deur die grootmeesters van die historisme gesien en geformuleer.¹⁸⁾ Die relativisme hoort tot die wese van die historisme op die volgende gronde:

(i) As ons elke historiese eenheid „von innen her” individueel moet verstaan, volg dit logies dat ons die historiese eenheid nie kan

¹⁷⁾Cf. die formulering van historisme deur WERNER GENT, *Das Problem der Zeit. Eine historische und systematische Untersuchung*, 1934, p. 157: Historisme is die „bekannte Einstellung, welche alles geschichtliche Geschehen unter dem Gesichtspunkt der Endlichkeit und Relativierung sieht und Absolutes in dasselbe nicht hineinragen lässt, da es dieses nicht als vorfindbar für historisch unwirklich halten musz.” Aangehaal deur FULLING, o.c., p. 277, n. 14.

¹⁸⁾Cf. die bostaande aanhalings uit DILTHEY, TROELTSCH en MEINECKE.

benader met 'n skema, stel beginsels, wette of wat ook al wat ons uit 'n ander bron gehaal het nie. Hierdie bron hoef nie noodwendig die godsdiens, filosofie, tradisie, nasionale bewussyn of wat ook te wees nie om verwerp te word nie; maar ons kan ook uit die geskiedenis self geen sulke algemene beginsels haal nie. As elke historiese eenheid werklik „von innen her” individueel gesien moet word, is wat ons uit die studie van die een historiese eenheid verkry nie van toepassing op die ander nie; en selfs al sou ons sulke algemene beginsels ontdek, is hierdie beginsels uiters begrens in hulle toepaslikheid en daarom geensins algemeen in die gewone sin van die woord nie.

(ii) Dieselfde geld wanneer ons van die veranderlikheid van historiese groothede uitgaan. Die mens en sy kultuur verander gedurig; elke stadium van hierdie verandering moet op sigself gesien word; daar is geen rede om die een stadium as groter of beter as die ander te beskou nie, m.a.w. die een kan nie dien as norm van beoordeling vir die ander nie. So'n norm van beoordeling is altyd extra-histories van aard en die toepassing daarvan op die geskiedenis is 'n *metabasis eis allo genos* wat illegitiem is en die geskiedenis geweld aandoen.

(iii) Dit is wel moontlik om bepaalde algemene beginsels te onderskei, b.v. dat in elke gemeenskap 'n vorm van gesag aanwesig is. Hierdie algemene beginsels is so algemeen van aard dat dit niksseggend is nie en ook eers betekenis kry wanneer dit aan 'n bepaalde historiese grootheid en situasie verbind word.

(iv) Algemene beginsels in die sin van 'n betekenis in die geskiedenis te onderskei, is nie moontlik om vas te stel nie. „Jeder Versuch des Historikers, aus der blossen Tatsachen und Ursachenforschung emporzusteigen zum 'Sinn' dessen, was er erforscht, führt ihn schliesslich ins Metaphysische hinauf, mag er wollen oder nicht.”¹⁹) Die historikus voel dat hoe verder hy op hierdie weg gaan, hoe onsekerder sy grond word, en dan moet hy hulpmiddels byhaal uit ander gebiede as die historiese en/of hy moet sy stof aan streng logiese reëls onderwerp. Hierdie pogings slaag nooit.

(v) Die relativisme word ook onvermydelik meegebring deur die probleem van die subjektiviteit in die geskiedskrywing. Elke historikus is 'n kind van sy eie tyd; sy lewe is ingeweef in die lewe van die groter geheel waarvan hy 'n deel is; hy het sy eie spesifieke agtergrond en vorming, sy eie belangstellings, sy eie persoonlikheid, en al hierdie dinge speel mee in sy geskiedskrywing. Wanneer hy bewus hiervan is—soos elke historikus moet wees—kan hy hierdie subjektiviteit in 'n groot mate uitkakel deur juis homself en sy beskouings te relativeer. Heeltemaal kan hy dit egter nie uitkakel nie, omdat die aard van die geskiedskrywing so is dat die subjek van die historikus noodwendig 'n rol moet speel.

¹⁹)FRITDRICH MEINECKE, *Aphorismen und Skizzen zur Geschichte*, p. 36.

Geskiedskrywing is naamlik altyd 'n konstruksie van die geskiedskrywer: Wat vir die historikus gegewe is, is nie die verloop van die geskiedenis self nie, maar is slegs 'n sekere hoeveelheid reste uit die verlede, waaruit die historikus die verhaal van die verlede moet opbou. In hierdie werk speel die aanvoeling van die historikus 'n baie groot rol en dit word in 'n baie groot mate deur die persoon van die historikus bepaal.²⁰⁾

Ten slotte moet ek nog daarop wys dat hoewel daar altyd kritiese stemme van verskillende kante af teen die historisme opgegaan het, dit maar gedurende die afgelope dekade of wat is dat die historisme, veral die relativisme wat daarmee vereenselwig word, pynlik as probleem beleef word.²¹⁾ Dit het m.i. die volgende gronde:

(i) Die ouere historiste was in die volle sin van die woord geen relativiste nie. Ten spyte van die feit dat hulle antimetafisies geneig is en die relativisme van alle waarheid en waarde onomwonde formuleer, sodat Dilthey praat van die relativiteit van alle geloof en die „Anarchie der Werte,” het elkeen van hulle 'n bowe-historiese, nie-empiriese beginsel waaraan hulle vashou. So staan op die agtergrond van Hegel se gedurige ontvouing van die geskiedenis die onwrikbare en noodsaaklike dialektiese gang van die Absolute Gees, sodat die skynbare doellose en irrasionele verwickelinge in die geskiedenis 'n blote „Liszt der Vernunft” is; vir Herder word die eindeloos individuele steeds saamgebind en rigting gegee deur 'n „Volksgeist”; vir Dilthey is „das Leben” die ondergrond wat aan die geskiedenis sin gee; vir Troeltsch geld die toekomstige kultuursintese, gedra deur bowe-individuele sedelike waardes; en Meinecke praat van 'n bomenslike sedelike mag wat steeds in die geskiedenis werksaam is en daarin geopenbaar word. In al sulke gevalle is daar 'n vaste, onwankelbare standpunt wat die ware werklikheid, waarde en waarheid insluit en waarvandaan alle ander dinge gerelativeer

²⁰⁾Cf. i.a. KARL HEUSSI, o.c., p. 41 sqq.

²¹⁾Die titel van KARL HEUSSI se reeds aangehaalde werk dui op die bewussyn van 'n krisis vir die historisme, maar Heussi wil die krisis besweer, omdat die historisme vir hom eers ware en egte geskiedskrywing moontlik maak. — MEINECKE is baie bewus van wat hy noem die wonde wat die historisme geslaan het, maar hy verwag ook die geneesing van die wonde uit die historiese (*Entstehung des Historismus*, I p. 5). Na die afgelope wêreldoorlog is hy baie pynliker bewus van die probleme wat deur die historisme geskep is, maar klou nog steeds gelowig aan die historisme vas. I.v.m. 'n werk oor Goethe skrywe hy: „Goethe kommt, für mein beschränktes Bedürfnis wenigstens, zu rasch zu dem grossen Welttröste eines harmonischen Zusammenklingers von Gott, Welt und Mensch. Er kennt ja alle Abgründe des Lebens—aber er blickt über sie wieder rasch hinauf zu den Sternen. Wir aber heute können Abgründe und Sterne nur in der Unendlichkeit miteinander versöhnt uns denken. Mit der Ungewissheit über unser 'Wozu, wozu?' müssen wir wohl so leben und handeln, als ob es ein sicheres 'Wozu', einen sicheren Sinn des Lebens und der Weltgeschichte gibt—und können sogar uns aus letzter Tiefe das bloße 'Als Ob' von uns stossen und einen unbegründbaren Glauben uns wieder eroberen—, aber jedenfalls sind uns Leben und Geschichte viel problematischer geworden als für Goethe, für das 18. und selbst noch das 19. Jahrhundert.—Diese wachsende Problematik ist historisch aber fruchtbar. Sie ist es, die uns mit antreibt, immer neue Seiten, Gebiete und Zusammenhänge der Geschichte zu durchforschen, um eine Spürchen Licht mehr auf dem Wege der Menschheit zu finden. Sie ist der Stachel und Sporn in unseren Flanken. *Post equitem sedet atra cura*” (*Aphorismen und Skizzen zur Geschichte*, p. 38 sq.).

kan word. Hierdie mense het as't ware 'n eiland in die middel van die stroom; omdat hulle nie deur die water omgerol en roodgegooi word nie maar vaste aarde onder hulle voete het, kan hulle die rigting, snelheid en aard van die stroom bepaal. Maar ook dit word heel gou relatiewe en uiteindelik word van alle eilande afstand gedoen; die historikus is in die middel van die stroom gewerp en word rondgegooi en gemaak soos enige ander stukkie van die opdrifsel in die water. Dan is die geskiedenis nog 'n blote verloop in die tyd (Burckhardt), sonder 'n bepaalde herkoms, doel of betekenis. Alle werlikheid, waarde en waarheid is relatiewe. In terme van Arnold Toynbee: Geskiedenis is bloot ODTAA. (One Damned Thing After Another).²²)

(ii) Die verwerping van alle bowe-menslike magte, waardes, waarheid en werklikheid wat algemeen en altyd geld, het die Westerse mens aan die een kant gelaat sonder koers of verantwoordelikheid, maar aan die ander kant ook met maksimale mag oor homself en sy eie lot. In hierdie atmosfeer is dit moontlik om die verloop van die geskiedenis langs die weg van die revolusie te dwing na jou eie hand (Marxisme en Kommunisme), maar ook om allerlei pseudo-absolute denkbeelde tot heerskappy te bring in die vorm van volk (Nazisme), staat (Fascisme), proletariaat, demokrasie en dergelike meer. Waarin hierdie dinge ons beland het, is vir almal bekend. Maar die resultaat is o.a. dat ons in ons huidige situasie pynlik aan die soek is na vaste rigsgoere en norme. Dit het o.a. die historisme tot skerp probleem gemaak.

4. *Waarheid, Werklikheid en Waarde*: Hier wil ek na vore bring wat ek terloops gesê het in die vorige afdelings.

Wat waardevol, waar en werklik is, kan volgens die historisme alleen histories bepaal en verstaan word. Daar is geen ander wyse waarop ons dit kan bepaal nie: Die menslike rede kan dit vir ons nie gee nie, omdat die rede nie buite tyd en ruimte bestaan nie, maar altyd die denke van 'n bepaalde persoon op 'n bepaalde tyd in 'n bepaalde situasie is; en om dieselfde rede kan nasionale tradisie, godsdiens of kerk of openbaring dit ook nie gee nie. Die enigste wat ons iets daaromtrent kan vertel, is die geskiedenis: Die geskiedenis kan b.v. die bestaan van Mohammed en sy leer aantoon; ook dat 'n groot aantal mense sy persoon en leer hoog waardeur het en dit beskou het as die enigste en absoluut geldende waarheid. Die geskiedenis kan ons ook hierdie dinge leer verstaan deur vir ons die geskiedenis van Mohammed uiteen te sit, aan te toon watter invloed op hom ingewerk het en watter reaksies dit by hom uitgelok het; daardeur kan ons geleidelik sien hoe sy leer ontstaan en watter gebruik hy daarvan gemaak het. Die na-effekte van sy persoon en leer kan ons op grond van dokumentêre getuienis volg tot in ons eie tyd, en op grond hiervan ook insig verkry in die verskynsel van wat ons vandag Mohammedanisme noem. Maar of die leer en persoon van Mohammed werklik waardevol en waar is, d.w.s. waardevol

en waar afgesien van die bepaalde historiese situasie van Mohammed en sy leer, dus vir alle mense te alle tye, dit kan die geskiedenis nie sê nie; ook nie of die God van Mohammed werklik die hoogste werklikheid is nie. En as die geskiedenis dit nie kan sê nie, kan niemand of niks anders dit sê nie, want alles is maar historiese eenhede.

Op hierdie wyse kom ons tot 'n totale relativisme van die waardevolle, ware en werklike. Maar in die mate waarin iets waardevols, werkliks of waars geken kan word, kan dit alleen deur die geskiedenis geken word. Die geskiedenis self word die openbaring van die ware, waardevolle en werklike.

In elke -isme is daar iets oordrewe, iets eksklusiefs en 'n aanspraak op absoluutheid. In besonder geld dit 'n -isme gebou op 'n besondere vakwetenskap, b.v. Psigologisme, Biologisme en so ook Historisme. In sy eksklusiviteit en eensydige aanspraak op absoluutheid lê—van die kant van ander gebiede gesien—iets destruktiefs, want in die aanspraak van die -isme lê implisiet en soms eksplisiet die verwerping van waardes verkry op alle ander gebiede, behalwe sodanige waarhede en waardes wat kan inpas by die sienswyse van die bepaalde -isme.

As lewensopvatting het die historisme nie net wetenskaplike betekenis nie, maar vorm dit die grondslag van die daaglikse beslissing en handeling. Juis die relativisme het dan die effekte om die krag waarmee die waardes geld en die eis tot gehoorsaamheid wat daarin opgesluit lê, te verswak; daarmee saam word die daadkrag en die sekerheid van oortuiging waarmee gehandel word, verlam. In die geledere van die breë massa werk hierdie verlamming grotendeels onbewus deur, maar in wetenskap, kerk, nasionale en internasionale politiek is dit 'n beleidsbepalende faktor.

B. Historisme en Christendom.

Omdat ons tema so geweldig wyd is, kan ek hier alleen ook maar doen wat ek in die eerste deel van hierdie studie gedoen het, nl. die wesenlike van die probleem probeer uithaal en met 'n paar kensketsende strepe teken.

Ons volg hier dieselfde patroon as wat ons in die eerste gedeelte ontwikkel het. In hoofsaak wil ons hier aantoon dat die Christendom, heel besonder die Protestantisme, die bodem is waarop die historisme gedy het; verder dat die historisme verwoestend op die Protestantse teologie teruggewerk het; en uiteindelik dat ons saam met alle kritiek wat ons moet uitoefen, ook waardering vir die historisme se resultate kan hê.

I. Die Siening in die Christelike Geloof.

1. *Die primaat van die individuele:* Die moderne geesteswetenskaplike denker dink byna outomaties aan die historisme wanneer daar gepraat word van die sentrale betekenis van die individuele; nog geen denk-

rigting het die individuele so waardeer en beklemtoon soos die historisme nie. Die historisme se waardering vir die individuele is egter maar 'n vae afskaduwing van die betekenis van die individuele in die Christelike godsdiens. Eers in die Joods-Christelike godsdiens kry die individuele werklike waarde. Selfs in demokratiese Athene was die individuele mens slegs waardevol as burger van die stadstaat. In die Christelike geloof is die individuele mens maar ook die kollektiewe eenheid (om die term van die historiste te gebruik) waaraan die gelowiges behoort—in die Ou Testament die uitverkore volk van God, in die Nuwe Testament die kerk—van ewige waarde. In die eerste plek is hulle skepsels van God en as sodanig nie te minag nie. Verder is hulle in God se oë so waardevol dat Hy van die begin van die skepping af bemoeienis met Sy skepsels maak, uiteindelik in so'n mate dat Hy Sy Seun in die gestalte van 'n dienskneg na die aarde stuur en aan die kruishout laat sterwe om hulle te red. En laastens belowe God hulle dat Hy met hulle sal wees tot aan die voleinding van die wêreld toe, dat die poorte van die doderyk Sy gemeente nooit sal oorweldig nie en dat Hy Sy kerk eenmaal as Sy bruid in die ewigheid saam met Hom aan die bruilofsmaal sal laat sit.—Hoër waarde kan aan die individuele mens of aan 'n kollektiewe eenheid nie gegee word nie.

Die punt waarop ons egter baie sterk moet let is dat die mens of die kerk geen waarde in homself het nie; hy het alleen waarde in sy verhouding tot God. Trouens, die mens is eers werklik mens in sy aangesprokenheid deur God in Jesus Christus. Daarom is die sonde wat in die begin van die geskiedenis staan, die vernietiger van wat die werklik individuele is, die persoon-wees-voor-God. Die historikus wat dan ook meen dat hy die waarlik individuele ken sonder dat hy met hierdie feit van die sonde rekening hou, is besig met die individuele as biologiese kategorie, maar nie met die werklik individuele nie.

2. *Die dinamiek in die geskiedenis:* In die Griekse denke vind ons heel dikwels die denkbeelde van kom en gaan, groei en sterwe, ontstaan en vergaan. Werklike *verandering* vind ons egter nie; in wese bly die ding dieselfde en is daar niks nuut onder die son nie. Selfs die radikale *panta rei* van Herakleitos beteken in die laaste instansie 'n ordelike verloop in die ewige bane deur die logos vasgelê.

Werklike verandering—ware revolusie, as u wil—het ons eers met die geboorte van Christus. Hierdie verandering mag ons nie psigologiseer of etiseer nie, anders verstaan ons dit nie in sy volle diepte nie. Met die geboorte van Christus deurbreek God die sondige orde van hierdie wêreld; 'n nuwe orde is gestig; die gelowige is 'n nuwe mens en eenmaal wanneer die Seun van die mens weer kom, sal aarde en hemel nuut gemaak word.

In hierdie nuwe orde is die mens vry in Jesus Christus omdat hy verlos is uit sy sonde. En hierdie mens is geroep tot 'n enorme aktiviteit naamlik om as soldate van Christus namens Christus die wêreld te oorwin en die aarde in besit te neem en so die koninkryk van God oor die ganse mensheid uit te brei. Maar hierdie aktiviteit is steeds die van die mens wat deur Christus verlos en geroep is en in elke beweging van hierdie aktiviteit staan hy onder die absolute heerskappy van God en is hy teenoor God verantwoordelik.

Oor die visie van die geskiedenis wat hiermee te voorskyn tree, kan ons maar baie kortliks handel, omdat dit al so dikwels geformuleer is. Die geskiedenis is wesenlik en in elke moment aan God verbind. Dit begin by die handeling van God in die werk van die skepping en die verbreking van die verhouding met God deur die sondeval; dit is die verhaal van die sonde, lyding en dood van die mens, maar tegelyk van die genadige bemoeienis van God met die mens, totdat God radikaal die sondige orde deurbreek met die intrede van Christus in die geskiedenis; en daarvandaan is die geskiedenis 'n gedurige terugblik op die Christus wat gekom het om daardeur voor te berei vir die Christus wat kom om alles nuut te maak en aan God te onderwerp.

Dit is duidelik dat die geskiedenis vir die Christelike geloof van die uiterste belang is. Hoewel 'n gebeure van die oergeskiedenis, staan die sonde aan die begin van die geskiedenis, dit verbreek die eenheid van die historiese verloop en verwring die hele geskiedenis sowel as ons kennis daarvan, omdat dit die verhouding tot God verbreek. Dit is wesenlik deel van elke historiese grootheid, want geskiedenis is die verhaal van die mens in al sy aktiviteite en verhoudinge en sonde is wesenlik van die mens. Maar tegelykertyd is nog belangriker vir die Christelike geloof — dat God steeds in die geskiedenis met die mens genadige bemoeienis maak—vanaf die oergeskiedenis van die sondeval tot by die endgeskiedenis van die wederkoms van Christus. En verder: Die lewe en werk van Jesus Christus ons Saligmaker is historiese feite, deel van die geskiedenis.

3. *Relativisme*: In die lig van bostaande kan ons hierby maar baie kortliks stilstaan.

Karl Heussi, in 'n poging om die funeste gevolge van die relativisme te besweer, wil die term *relativisme* met *relasionisme* vervang, omdat relativisme vir hom maar net uitdruk dat ons elke historiese eenheid steeds in relasie tot ander moet sien.²³) Ons kan van hierdie term gebruik maak: Vir die Christelike geloof het die skepping, die mens en menslike kultuur in die wydste sin van die woord geen absolute, onveranderlike waarde nie. Dit is werklikheid, maar 'n afgeleide werklikheid, 'n tweedegrangse werklikheid wat alleen deur die gracie Gods daar is: werklike waardes is alleen die wat deur Gods wil aan die mens gegee is, terwyl die

²³) ARNOLD J. TOYNBEE, *A Study of History*, Abridgement of Volumes VII-X by D. C. Somervell, Oxford University Press, London etc., 1957, p. 265.

menslike juis verander, omskep moet word—miskien nog sterker, tot niet gemaak word, sodat die lewe van die mens gevul kan word deur die wil van God. En waarheid is steeds die waarheid wat gesê het: „Ek is die weg en die waarheid en die lewe” (Joh. 14:6). Sonder die openbaring van God het die mens te doen met ’n pseudo-waarheid, -werklikheid en -waarde, hoogstens met ’n kiem van waarheid, werklikheid en waarde (wanneer ons uitgaan van die leer van die *logos spermatikos*), maar ’n kiem wat so oordek is deur die onwaarheid dat ons altyd blind en tastend sal bly rondsoek.

II. Die Sekularisasie van die Christendom.

Wanneer ons met die sekularisasie van die Christendom besig is, moet ons nooit vergeet dat die Christelike geloof in teenstelling met alle nie-Christelike gelowe en wêreldbeskouings ’n geweldige „Entzauberung” van die wêreld beteken. Dit is veelmeer die geval met die Protestantisme as met die Rooms Katolisisme, maar ek beskou dit as wesenlik van die Christelike geloof. Die Christelike geloof maak die wêreld radikaal skoon van alle geeste, magte, demone, townery en wat nog meer. Al wat ons oorhou is die reële, konkrete wêreld in relasie tot God. Hierdie relasie tot God is egter empiries nie voor hande nie, maar is geloof wat steeds in hoogsparing vasgehou moet word.²³) Wanneer die spanning van die geloof verslap, hou ons alleen die „entzauberte” wêreld oor.

Met die *Renaissance* begin die sekularisasie van die Christendom. In die Renaissance is die mens ’n magtige, wonderlike wese op grond van die feit dat God hom so gemaak het en die wêreld aan sy voete onderwerp het, maar nogtans is hy magtig en wonderlik. In die *Aufklärung*, spesifiek die Deïsme, is God vervlugtig tot ’n beginpunt, ’n idee, ’n noodsaaklike beginsel in ons wêreldverklaring, ’n waarborg vir sedelikheid. Die mens is in sigself magtig en wonderlik; hy is ’n redelike wese wat in ’n redelike kosmos woon en kragtens sy rede hierdie kosmos kan oorheers. Omdat hy wesenlik goed is, is sy verlossing en die oplossing van al sy probleme en die uitkakeling van al die gebreke van hierdie wêreld in sy hande gegee; Christus is in werklikheid nie meer nodig nie. Die kerk is nie meer die heilige volk van God nie, d.w.s. nie meer deur God uitverkies en afgesonder nie, maar ’n vereniging waaraan ek behoort omdat ek met sy beginsels saamstem en waarvan ek kan afskei wanneer ek nie meer saamstem nie.

Die historisering van die Christelike godsdiens wat met die *historisme* intree, bring vir ons in sekere opsigte verbetering: Daar is ’n meer konkrete siening ook van Bybelse en godsdienstige sake; daar word ’n enorme

²³)KARL HEUSSI, o.c., p. 65 sqq.

²⁴)Met hierdie „Entzauberung” van die wêreld word ook die geestelike voorwaarde vir die natuurwetenskap geskep, sodat ook die ontwikkeling van die natuurwetenskap teen die agtergrond van die Christendom moontlik is.

rykdom in die verlede van die Christendom ontsluit; dit breek die Bybel-verafgoding wat in sommige kringe aangetref is. Maar aan die ander kant sit dit die proses van sekularisasie verder voort. In die individualiserende en relativerende visie van die historisme word God, Christus, kerk, Christendom en alles wat dit impliseer historiese eenhede naas ander historiese eenhede. God is nog steeds net 'n idee of 'n mag of 'n beginsel, maar nou ons Westerse beskouing daarvan. Christus kom te staan naas die heroë, verlossergestaltes, bodhisattvas en ander heilbringers van die mensheid. En omdat ons nie in kategorië van syn kan praat nie maar alleen van wording, kan ons nie beweer dat Christus die Seun van God is nie, maar ons kan Hom alleen as sodanig beoordeel op grond van wat ons in die historiese navorsing van Sy persoon en werke kan leer (Ritschl). Omdat geskiedenis die enigste bron van waarheid is, word teologie in wese „Religionsgeschichte” (Troeltsch). In hierdie „Religionsgeschichte” leer ons Christus ken as een—hoewel die beste—van die verlossergestaltes wat die wêreldgeskiedenis ken. Die werk van Christus as verlossingswerk kan ons alleen verstaan wanneer ons die kragtige, eties volmaakte Persoon van Jesus sien as 'n voorbeeld wat ons navolg. Hierdie navolging kan meer misties van aard (Schleiermacher), of eties (Kant, Ritschl, Troeltsch) of rasionalisties-spekulatief (Hegel) wees, maar berus in die laaste instansie altyd op 'n beweging wat van die mens uitgaan en waarvan die sukses van die aard en vermoëns van die mens afhang. Daarmee het die Protestantse teologie die posisie van die Skrif en die Reformatore geheel en al verlaat.

Hierdie slang wat op Christelike bodem gebore en getoog is om uiteindelik die Christendom aan die boesem te byt, het 'n lang ontwikkelingsgeskiedenis. Dit begin by die Engelsman Lowth met sy *De sacra poesi Hebraeorum* wat in 1753 verskyn en in 1758 deur J. D. Michaelis in Duits versorg is. Hy wil nog heel beskeie die mitiese beskouingswyse wat op die Griekse digters, by uitstek Homeros se werke, toegepas is, ook op die Hebreuse poësie toepas. Voorasnog geld dit alleen die vorm en nie die inhoud nie. Hiervandaan gaan dit oor J. G. Eichhorn, C. G. Heyne, G. L. Baur en baie ander na W. M. L. de Wette en D. F. Strausz en uiteindelik tot by die figure wat ons reeds genoem het. Dit is 'n breë stroom waarin baie faktore van verskillende aard meegewerk het. Maar in wese is dit 'n proses waar die sekulêre mities-historiese denkbearde eers op die vorm van die Bybelse geskrifte, daarna op die herkoms van die Bybelse boeke en uiteindelik op die inhoud van die Bybel en die Persoon van Jesus Christus toegepas is.

Die relativering van die Christelike geloofsinhoud lei tot 'n poging om 'n soort universele godsdiens te ontwerp. Hierdie pogings het 'n lang geskiedenis wat teruggaan na die Renaissance en die Aufklärung (natuurlike godsdiens wat wesenlik by alle mense en in alle godsdienste aangetref word) en die Romantiek (Goethe). In ons eie tyd het ons

weer so'n voorstel by Arnold J. Toynbee wat in sy *Study of History, Civilization on Trial* maar veral in sy *An Historian's Approach to Religion* (Oxford University Press, London etc., 1956) vir ons 'n ontwerp gee van 'n universele godsdiens saamgestel uit al die belangrikste godsdienste van die mensdom. En sy tiendelige *Study of History* sluit hy af met 'n gedig wat ek hier ten dele aanhaal, geskryf om 6.25 nm. op die 15de Junie 1951 by die aanblik van 'n skildery van Fra Angelico:

Christe, audi nos.

Christ Tammuz, Christ Adonis, Christ Osiris, Christ Balder, hear us, by whatsoever name we bless Thee for suffering death for our salvation.

Christe Jesu, exaudi nos.

Buddha Gautama, show us the path that will lead us out of our afflictions.

Sancta Dei Genetrix, intercede pro nobis.

Mother Mary, Mother Isis, Mother Cybele, Mother Ishtar, Mother Kwanyin, have compassion on us, by whatsoever name we bless thee for bringing Our Saviour into the World.

Ens.²⁵⁾

Hiermee staan ons by die bankrotskap van nie net die Protestantse teologie nie, maar van die Christendom as sodanig.²⁶⁾

C. Slot: *Geskiedenis en Christelike Geloof.*

Die krisis waarin ons denke en ons daaglikse bestaan geraak het deur die relativisering van alle waarde, waarheid en werklikheid, waarvan ons in die eerste deel van die studie melding gemaak het, word vertien-dubbel deur die krisis wat die relativisme in ons Christelike godsdiens gebring het.

Die kernfout in die wêreldbeskouing van die historisme lê in die feit dat geskiedenis tot „letzten Religion der Gebildeten” (B. Croce) geword het. Die moderne mens het in 'n groot mate geskiedenis-gelowig geword. Die geskiedenis is die openbaring. In die mate waarin daar kennis van en toegang tot God is, is dit alleen te vinde in die geskiedenis

²⁵⁾ARNOLD J. TOYNBEE, *A Study of History*, Oxford University Press, London etc., 1954, Vol. X, p. 143.

²⁶⁾Cf. vir dele B. en C. KARL LOWITH, *Meaning in History*, The University of Chicago Press, 1949; Do., *Weltgeschichte und Heilsgeschehen*, 1953; Do., „Christentum und Geschichte”, *Numen*, Vol. II, Fasc. 3, September 1955, p. 147 sqq; EMIL BRUNNER, *Religionsphilosophie protestantischer Theologie*, in *Handbuch der Philosophie*, herausgegeben von A. BAEUMLER und M. SCHÖTER, Abteilung II *NaturiGeistiGott*, Verlag von R. Oldenbourg, München und Berlin, 1927; EMANUEL HIRSCH, *Geschichte der neuern evangelischen Theologie*, 5. Bd., C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh, 1954; CHRISTIAN HARTLICH und WALTER SACHS, *Der Ursprung des Mythosbegriffes in der modernen Bibelwissenschaft*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1952; H. BUTTERFIELD, M.A., *Christianity and History*, G. Bell and Sons Ltd., London 1950; THE LATE JOHN KENNETH MOZLEY, D.D., *Some Tendencies in British Theology*. From the Publication of *Lu Mundi to the present Day*, S.P.C.K., London 1951. Die talle tydskrif-artikels oor hierdie onderwerp en aanverwante sake vermeld ek nie hier nie.

Die historisme, met sy afkeer in metafisika, maak van die geskiedenis die draer van waarheid, waarde en werklikheid.

Weereens: Die historisme met sy kritiek het die Protestantse teologie, maar ook die Rooms Katolieke teologie, in 'n groot mate ten goede gekom. Maar wanneer ons 'n uitweg wil vind uit die moeras waarin ons beland het, moet ons ook die grense van die historisme nie alleen nie, maar veral van die geskiedskrywing terdeë besef.

In die eerste plek tref dieselfde kritiek wat ons teen enige skeptisisme kan rig, ook die historisme: Die historisme verwerp alle bronne en teorië oor waarheid, werklikheid en waarde en erken geen absolute norme nie; maar verhef die geskiedenis tot enigste bron en maatstaf van waarheid, waarde en werklikheid. Dit is 'n ander vorm van absolutisme.

In die tweede plek: Die historisme se standpunt is heeltemaal korrek: Die geskiedenis kan nooit sê wat is waar, waardevol en werklik in die algemeen nie. Hoogstens kan die geskiedenis ons leer dat daar op 'n bepaalde tyd en plek mense was wat bepaalde dinge as waar, werklik en waardevol beskou het. Maar dan moet die geskiedenis ook sy beskeie plek naas ander wetenskappe inneem wat miskien wel daartoe in staat is om met historiese maar ook met ander-as-historiese bronne iets oor 'n algemeengeldige waarheid, werklikheid en waarde te sê.

In die derde plek: Sover dit die Christelike geloof betref, kan die historiese navorsing baie vir ons beteken en het dit reeds baie gelewer. Maar oor die essensiële waarmee die Christelike geloof te doen het, het die geskiedenis niks te sê nie. Ek beperk my hier tot die allerbelangrikste aspek:

Wesenlik van die Christelike geloof is die geloof in Jesus Christus. Die Christelike geloof aanvaar Hom as 'n werklike mens wat op 'n bepaalde tyd op 'n bepaalde plek gebore is. Hy is m.a.w. 'n historiese eenheid soos enige ander mens, volk, staat, gebeurtenis of wat ook al en as sodanig is Hy en Sy werke voorwerp van historiese ondersoek. Indien historiese navorsing hier 'n bydrae kan lewer met feitemateriaal waarvan ons op die oomblik onbewus is, kan die teologie en elke gelowige maar dankbaar wees.

Maar hierdie aspek van die Persoon van Jesus Christus is vir die Christelike geloof nie in sigself belangrik nie, d.w.s. die historisiteit van Jesus kry sy enorme belangrikheid vanuit 'n ander dimensie as die historiese. Wat die historiese feit van Sy geboorte, lewe, werk sterwe en boodskap vir ons onderskei van die lewe en werk van enige ander mens, is die feit dat Hy die Seun van God is, dat Hy op aarde gekom het omdat God ons so lief gehad het. Wat belangrik is aan Sy sterwe—en dit onderskei van die dood van b.v. Sokrates—, is dat dit 'n soendood is waardeur ons vergifnis van ons sonde kan verkry; en verder dat dit 'n dood is wat deur Sy opstanding gevolg is, waardeur ons die belofte van die oorwinning oor die dood en die verkryging van die ewige lewe ontvang het. Dit is

prinsipieel onmoontlik vir die historiese navorsing om enigiets oor al hierdie dinge te sê. En dit is juis hierdie dinge wat die historiese feit van Jesus se lewe en sterwe belangrik maak—Sy geboorte, lewe en sterwe is vir ons die konkrete te voorskyn tree van die liefde van God vir die sondaar. En omdat Hy die eniggebore Seun van God is, is Sy boodskap en Sy lewe, sterwe en opstanding vir ons die ware openbaring van God en het die oorkonde wat ons aangaande Hom ontvang het, vir die geloof goddelike gesag. Weer: Historiese navorsing kan vasstel dat daar so'n oorkonde bestaan; kan selfs miskien 'n bydrae lewer aangaande die uiterlike omstandighede van die geskrif soos plek en tyd van vervaardiging en so meer; maar die openbaringskarakter van die geskrif is 'n saak van die geloof en nie van historiese navorsing nie.

Om hierdie uiters belangrike punt baie duidelik te stel, wil ek dit aan 'n ander kant soos volg benader:

Bepaalde dokumente uit die verlede—die verskillende boeke van die Bybel—is vir ons bewaar gebly. Hierdie dokumente is 'n historiese grootheid en as sodanig kan dit voorwerp van historiese navorsing wees. O.a. bevat hierdie dokumente 'n bewering wat deur die lees van die dokumente ontdek word, nl. *Jesus Christus is die Seun van God*. Naas hierdie dokumente is daar nou ander dokumente wat ook uit die verlede bewaar gebly het en waarin ons verneem dat *Alexander die Grote die seun van Phillips van Macedonië was*. In lg. voorbeeld aanvaar die historikus die getuienis van die dokumente en aangesien daar geen rede is om aan die outentisiteit en betroubaarheid van die dokumente te twyfel nie, word universeel aanvaar: Alexander die Grote was die seun van Phillips van Macedonië.

Is dit nou net so vasstaande en universeel geldig dat Jesus die Seun van God is? Vir die Christelike geloof is dit, maar nie vir die historiese navorsing nie. Die historikus gaan bewus of onbewus uit van die (meesal navorsing nie. Die historikus gaan bewus of onbewus uit van die (meesal versweë) standpunt dat geskiedenis die geskiedenis van mense (individueel of kollektief gesien) en hulle werk is. Solank 'n dokument 'n bewering bevat wat binne die menslike sfeer en binne menslike moontlikhede val, is dit moontlik dat die bewering waar kan wees; en as ons geen rede het om aan die egtheid en betroubaarheid van die dokument te twyfel nie, word die getuienis van die dokument universeel aanvaar. In die geval van die bewering: *Alexander die Grote was die seun van Phillips van Macedonië* het ons te doene met die biologiese verhouding—dat die een die vader van die ander is—wat heeltemaal in die menslike sfeer moontlik is.

Waar ons met die bewering *Jesus is die Seun van God* besig is, het ons met 'n totaal ander situasie te make. Ons het hier twee moontlikhede:

(i) Ons kan hierdie bewering bloot histories benader, m.a.w. dit intrek in die menslike sfeer en dit met dieselfde kategorië en norme

benader as wat ons gebruik in die geval van die bewering *Alexander is die seun van Phillips*. Dit is dan voor die hand liggend dat ons die bewering aangaande Jesus nie konkreet kan beskou nie. Konkreet moet ons dan sê: Jesus is die seun van Josef en Maria. Ons moet die bewering *Jesus is die Seun van God* dan psigologies, eties, mities, allegories, digterlik of hoe ook al beskou. Die redenering sou dan lui: Jesus het sulke voortreflike eienskappe gehad, of sedelik so geweldig hoogstaande gelewe, of sulke wonderlike dade gedoen, of so 'n uitstaande boodskap verkondig, of so 'n indrukwekkende persoonlikheid gehad, of al hierdie dinge saam, dat Sy tydgenote en volgelinge (van wie ons die berigte aangaande Hom ontvang het) Hom in hulle mities-digterlike uitdrukkingswyse die Seun van God noem—'n term wat in die algemene taalgebruik en religieuse voorstellingswêreld van die Hellenisme op daardie bepaalde tyd heeltemaal gangbaar was.—Hierdie moontlikheid wat ons hier geskets het, is die weg wat gevolg is deur die rigting van Lowth tot Troeltsch wat ons reeds genoem het.

(ii) Ons kan die bewering *Jesus is die Seun van God* ook onties benader. Jesus is werklik, letterlik, konkreet die Seun van God. Maar dan is dit duidelik dat ons heeltemaal buite die sfeer beweeg waarin die historiese navorser hom bevind. Vir lg. met sy bepaalde kategorië en norme waarmee hy die verlede benader en beskrywend uitbeeld, kan so 'n stelling nie opgaan nie, want dit is binne die menslike sfeer ondenkbaar dat 'n mens letterlik die seun van 'n bo-menslike God kan wees. Hoogstens kan die historikus beweer dat die dokumente so 'n bewering maak en dit blykbaar bedoel. *Die geloof is die enigste wat die sinsuitspraak kan maak: Jesus is reël die Seun van God*. Die geloof doen die uitspraak onder leiding van die Heilige Gees en dit is vir die gelowige openbaring wat van God ontvang is. Daarom is die twee stellinge dokumente waarmee ons as voorbeeld begin het, ook totaal verskillend van aard: Die aangaande Alexander is historiese dokumente, sonder meer; die Bybelboeke is historiese dokumente, maar ook wesenlik openbaring van God—maar dit kan alleen die geloof getuig.

Maar nou kan die historikus sê: Ek kan geen uitspraak maak daaroor of Jesus die Seun van God is of oor die openbaringskarakter van die Bybel nie; ek kan alleen Jesus en die Bybel as historiese groothede behandel en as sodanig resorteer hierdie groothede onder 'n sekere klas groothede wat ons verlossergestaltes of heilige geskifte noem; met hierdie klas groothede gaan ek op 'n sekere manier te werk.—In hierdie standpunt van die historikus lê 'n bepaalde oordeel opgesluit—dat Christus een van die spesie *verlossergestaltes* is, dat die Bybel een van die spesie *heilige geskifte* is—en juis dit is vals. Christus is nie een van 'n spesie nie, maar absoluut *sui generis*, en so ook die Bybel as mededeling van die openbaring van God. Daarom is Christus nie te klassifiseer nie en ook nie vergelykbaar met enige ander mens of idee of ding nie.

Hierop kan die historikus sê: Dit is 'n geloofsoordeel; ek het met wetenskap te doene en as wetenskaplike geskiedskrywer gaan ek te werk volgens die reëls van my vak.—Die Christelike geloof moet dadelik ontken dat die uitspraak: *Jesus is die Seun van God* 'n geloofsoordeel is. Dit is geen oordeel nie;²⁷⁾ ons beoordeel nie Jesus as Seun van God nie; ons *bely* dit met *dankbare* harte. Belydenis is geen beoordeling nie; en ons is dankbaar omdat ons deur die genade van God kon deel in 'n verborgenheid; anders gestel: Ons is dankbaar, omdat Christus aan ons geopenbaar is. Verder: Juis as wetenskaplike is die historikus verplig om rekening met al sy gegewens te hou. Hy as wetenskaplike navorser kan nooit 'n uitspraak daarvoor maak of Jesus die Seun van God is aldan nie. Maar hy moet rekening daarmee hou—al is hyself nie 'n gelowige nie—dat die enigste een wat iets daarvoor kan sê, nl. die gelowige, wel sê dat Jesus die Seun van God is.

Daarmee bepleit ek nie 'n skeiding van die weë tussen geskiedenis en Christelike geloof nie, so asof elkeen sy plekkie en sy grense het en solank elkeen die ander se plekkie eerbiedig, sal daar geen moeilikheid wees nie. So 'n standpunt kan 'n mens *miskien* nog ten opsigte van die natuurwetenskap handhaaf, maar ten opsigte van die geskiedenis gaan dit nie. Die Christendom is wesenlik 'n historiese godsdiens, nie omdat die Christendom histories 'n belangrike rol gespeel het nie—dit het ander godsdienste gemeenskaplik met die Christendom—maar omdat die Christelike geloof onlosmaaklik met die geskiedenis verbind is. Christus, *incognito* (Brunner) vir die historikus maar deur die genadige werking van die Heilige Gees vir die gelowige openbaar, is en bly 'n historiese feit—ook vir die gelowige van opperste belang. Hy is geskiedenis, maar ook die middelpunt van die geskiedenis, Oer-End-geskiedenis. En tot aan die einde van die dae is die geskiedenis die strydperk van die *ecclesia militans*. Daarom kan daar nie 'n radikale skeiding tussen Christelike geloof en geskiedenis wees nie.

Op hierdie stadium is dit duidelik dat ons tot hiertoe ons probleem soos 'n pasiënt op die operasietafel neergelê en oopgesny het, die pasiënt se anatomie 'n bietjie bekyk het, miskien selfs redelik seker vasgestel het watter siekte die pasiënt ondermyn het, maar dat ons nog nie weet hoe om die kanker te verwyder en dood te maak nie. Ek glo egter dat die Protestantse teologie, hoofsaaklik deur die werk van die dialektiese teoloë, besig is om uit te worstel bo die siekte waarin die historisme (o.a.) hom beland het. Is dit te veel gehoop as ons uitsien na 'n verandering van gees in die geskiedskrywing?

Dr. P. S. DRYER,

Universiteit van Pretoria.

²⁷⁾'n Oordeel is 'n uitspraak wat ons doen op grond van ons insig in bepaalde gegewens. Daarom beoordeel ons Christus nie as die Seun van God nie—Christus is nie 'n gegewendheid waarin ons insig verkry nie, maar openbaring van God waarin ons glo.